

ményre, képteremtő fantáziára, mint az *Öregek* vagy a *Szénrajz öregekről*. Az önisméltés aggasztó jelei mutatkoznak itt is. A változás, a variáció legfeljebb annyi, hogy a *Szeptemberben* a csend fordul a hátára, mint egy bogár, a *Vénasszonyok nyarában* a zaj teszi ugyanezt. A *Naplóban* az ősz dobálja a fűkést, az *Ősz* már rozsdát lát a széthagyott fűkéseken, és így tovább, az általában mindig égő levelekig, e kitüntetett évszak kitüntetett metaforáig. A nyelvi s gondolati igénytelenség az „esőt dobolnak harsány őszdobok”, az „uralkodóként ősz hatalma / mulat” vagy a „Gyom folyik... mint folyó” semmitmondásáig jut el. A meg nem gondolt gondolat riaszt, a „Szemük alatt mélyülő árok. / — Odatorlódik ránc, mosoly, / szatyrok súlya, lépcsők, virágok” képzavara, mely különbséget lát árok és ránc között, de azonosnak mondja a szatyrok terhét a virágok adta örömmel (*Asszonyok*).

Mindezt felemlgetni, első kötetesről lévén szó, talán méltánytalanság volna, ha Katona Judit költői énjében nem munkálna olyan erős mellőzöttségérzés, félreállított-ságtudat, s ha mindezt nem az elemzett önfelmentés stratégiája diktálná. Külső tények is erősíthetik benne ezt az érzést s tudatot, hiszen éppen most maradt ki a Gazdátlan hajókból, a Szegeden élő fiatal költők antológiájából, s napilapunk szemlélője sietett is hiányolni a költők közül valaki költőnt. Pedig bizvást állíthatjuk: a Farkasének szerzőjét okkal hagyta ki a szerkesztő az antológiából. Am hogy ezt maga a költő is elfogadja, hogy szembenézzen nem csupán a kimaradás tényével, de okával is, ahhoz szemléleti változás szükségeltetne. Önvizsgálat. A szociálpszichológus szavaival élve: nem térhet ki mostani vélt sérelmének önismereti felszólítása elől. (*Magvető, 1979.*)

MÁRKUS BÉLA

A tündérmesék titkai

NAGY OLGA: A TÁLTOS TÖRVÉNYE. NÉPMESE ÉS ESZTÉTIKUM

Az egyéni előadásban, de mindig közönség előtt elhangzó prózai mesefélék már évezredek óta élnek a szájhagyományban, közben persze állandó átalakulás volt a sorsuk: mindig meg kellett felelniök a korabeli hallgatóság igényeinek. Minél jobb volt egy-egy mesemondó, annál inkább megközelítette az „elvárásoknak” ezt az ideális normáját. Ez a népköltészeti műfaj volt a legváltozatosabb és adott legtágabb teret a szabadon szárnyaló képzeletnek. A népi előadói-alkotói egyéniségek újkori kibontakozását éppen a népmesék kapcsán lehetett legpontosabban megfigyelni, ha ugyan hiteles gyűjtések álltak rendelkezésünkre. A korábbi gyűjtéseknek azonban épp az a legfőbb gyöngéjük, hogy megfelelő technikai feltételek híján többnyire csak a mesevázat rögzítették, és legtöbb esetben szó sem esett magáról a mesemondóról, még kevésbé annak közönségéről, pedig kettejük aktív-passzív együttműködésének közös eredője a szépséges szép tündérmese!

E tökéletlen előmunkálatok ellenére is a népmese ihletett legtöbb író és tudományos kutatót is, e műfajról könyvtárnyi szakirodalom áll ma már rendelkezésünkre. Erről tudunk legtöbbet: katalógusok, motívumtárak és típusmonográfiák készültek el; esztétikai, szerkezeti, stílári és egyéb jellemzőit számos kiváló szakember elemezte, úgyhogy ennek eredményeképpen a mesekutatás a nemzetközi folklorisztika egyik legfejlettebb, önállóan tekinthető szakága. (A népmesék tehát nemcsak a legkiválóbb előadókat, hanem a legjobb gyűjtőket és elméleti szakembereket is magukhoz vonzották.)

A tudományban mégsem lehet a *megálljt* kimondani! Különösen azért nem, mert például a mesekutatásban a legmodernebb technika most honosodott meg, és

eleven szóbeliségű közösségek esetében csak manapság sikerült kétségtelenül hiteles adatokra szert tennünk. Ilyen szerencsés „találkozás” azonban csak kevés helyen adódik: ezek közé tartozik a több nemzetiségű Erdély, ahol korunk egyik legszorgosabb és legeredményesebb mesekutatója, a sokkötönyves *Nagy Olga* is működik. Egyéniségét és eddigi munkásságát a *Tiszatáj* hasábjain előző — ugyancsak meseelméleti — könyve kapcsán már bemutattuk (1974, 9. sz. 95—97. old.), most itt a folytatás és egyben a betetőzés: *A táltos törvénye* című meseesztétikai tanulmánykötet!

Nagy Olga jelentős pályaelőnyvel rendelkezik mesekutató elődeivel és részben kortársaival szemben is: hallatlan szorgalommal minden rendű-rangú, gyakran több nyelven is előadó mesemondót megfigyelt, teljes mesekincsüket rögzítette, és mindig volt gondja arra, hogy közönségük előtt meséltesse őket, majd az előadót és hallgatóságát külön is megfaggassa. Így nagyon rugalmas, az eddieknél árnyaltabb és a valósághoz is hívebb tapasztalatokra tett szert, melyeket előző és főként mostani könyvében igyekszik magasabb szinten általánosítani. Keresi és meg is találja a népmese lényegét, mely évezredek óta élte, alakítja. E könyvének is azok a legkristályosabb fejezetei, melyekben saját bőséges, gazdag tapasztalataira támaszkodik. A népmesét egységes, kerekded egésznek tekintti, melyben a kisebb részletek a nagyobb egységeknek vannak alárendelve, és a mesén belül sajátos rangsor, hierarchia alakul ki. Ez a megszerkesztett műalkotás azonban nem változatlan, hanem folyton-folyvást alakuló: megújuló vagy hanyatló teljesítmény, és minden külső hatás vagy egyéni megfogalmazás újra és újra átrendezi egész szerkezetét, sőt sokszor eszmeiségét is módosítja. A lényeg azonban marad: a jelképeség, csodássággal és hősiességgel (vagy ezek visszajára forgatása) és mindez a szóbeliségben valósul meg. Az új rétegek úgy rakódnak rá a régiekre — ez többünk kedvenc hasonlata, maga *Nagy Olga* is rátalett — mint a fa évgyűrűi egymásra: a jelen formában benne van a régi és az új, a jelenben a múlt! És mindez sokkal inkább ösztönös, mint tudatos szellemi teljesítmény, hiszen a mesemondók nem klasszikus írók-előadók, hanem közönségük kedvencei, ámbár kedvezőbb körülmények között bizonyára fentebb is juthattak volna, mint ahogy a mesekedvelés hanyatlásával lassanként eltűnedeznek.

Nagy Olga abban az átlagosnál is szerencsésebb helyzetben volt, hogy a mesei alakulás minden (műfaji) szakaszát megfigyelhette, így a mese történetét, életútját saját korában, *személyesen* is tapasztalhatta; az előző hasonlathoz visszatérve: átvághatta tehát az évezredek alatt terebélyesre nőtt mesefa vastag törzsét és évgyűrűit is sikerült megfigyelnie, egy részüket meg is fejtenie.

A mesemondás eleven gyakorlatának pontosabb megfigyelése, valamint a mese műfaji fejlődésének a kezdeti alakulástól a felbomlásig (vagy inkább műfajváltásig) terjedő életútjának bejárása teszi számára lehetővé, hogy a meseelméleti (főként esztétikai) szakirodalom fontosabb eredményeit átszűrje: ezekkel vitatkozzék, itt-ott kiegészítse vagy elfogadja. (*Lukács György*: 35, *Max Lüthi*: 47, *Hegel*: 57, *Voigt*: 57, *Propp*: 96—98, 103, *Lotman*: 183 stb.) Jó érzékkel válogatta ki a legfontosabb munkákat — főként magyar, román és német közlésekről van szó —, ámde néhány újabb eredmény (magyar nyelven például a túlzásról, ellentétről stb. írt stilisztikai dolgozatok, a mese stílusáról írt néhány közlésünk stb.) elkerülte figyelmét, így újra fel kellett fedeznie azt, amit kortársai részben már megállapítottak. Ez azonban semmiképp nem csorbitja érdemeit, hiszen ugyanakkor előbbre is jutott pl. a népmesei *komikum* megfigyelésében, mint a munkájával nagyjából egyidejűleg megjelent *A komikum és humor megjelenésének formái a folklórban* (Bp., 1977.) című akadémiai tanulmánykötet. Művének teljes időszerűségét mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy nemzetközi értekezleten fogják 1979. márciusában megvitatni azoknak a kérdéseknek nagyobb részét, melyeket *Nagy Olga* jelen könyvében tárgyal! Most már valamivel könnyebb lesz a mi dolgunk is ezután, és ez részben az ő érdeme!

Amilyen rugalmas a mese legfőbb műfaji-szerkezeti sajátosságainak bemutatásában és törvényszerűségei megállapításában, éppoly nagyvonalúan kezeli az eddigi talán néha túlságosan is merev esztétikai és egyéb kategóriákat (epizód, motívum, formula, struktúra, stílus és egyébek). Az utat mégsem téveszt el, szóhasználatát sem következtelen, mert mindig a mese egészéből, magából az alkotásból indul ki!

Könyvét két részre tagolja: 1. elemző, 2. összegező fejezetre; az elsőben számos és nagyon jellemző példát analizál, azonnal levonva belőlük a törvényszerűségeket is, a másodikban pedig mindezt általánosítja; e két fő rész között — sőt ezeken belül is — eléggé sok az átfedés, ezeket nem sikerült teljes egészében kiküszöbölnie. Hasonló a helyzet a rugalmas terminológiai gyakorlattal is: egy-egy jelenség (például a stílus) kapcsán nemcsak arról, hanem minden olyan más jelenségről is beszél, mely megítélése szerint azzal összefüggő egészet alkot. Innen is adódnak ismétlések, átfedések. Az említett szakirodalmat és saját előző műveit részben ismerteknek tetelezi fel, ezzel a laikus olvasó dolgát némileg megnehezíti; szerencsére azonban olyan jó, közérthető stílusban ír, olyan lelkes érzelmi érdekelttséggel és az említett — más-más szempontból adódó — állandó ismétlésekkel, hogy mire a könyvet letesz-
szük, a mesekutatás képzett szakembereinek hihetjük magunkat!

Saját és mások eredményeit szerencsés kézzel ötvözi egybe, így valóban eljutunk a *népemese lényegéhez*: megismerjük alakváltásait, megtett életútját, a különböző igényrel élő hallgatóságot és az eltérő módokon megnyilvánuló egyéniséget is. Mese-kutatás és lélektan, utóbb pedig a szociológia, majd az egyes tudományterületek fölé nőtt strukturalizmus, szemiotika és más modern eredmények is jelentkeznek *Nagy Olga* e legfontosabb és leggazdagabb művében. Am az új kutatási irányzatokból *nem* az egyéni logikai bravúrokat ismerjük meg, hanem csak a mesei „valóságra” való alkalmazhatóságukat. *Nagy Olga* kezében olykor még a talmi kincsek is iga-ziakká válnak! Kevésszer véti csak el e modernizmus irányát és arányát, egyszer például bizonyosan: amikor a hős epikus (alvilág-)járását a tudatalatti vizsgálatok megsejtésének tekinti (64. old.).

Nagy Olgát meséinek szépsége annyira elbűvöli, hogy jobban ügyel elemző műve tartalmára, mint a formára: játszi könnyedséggel kerülhetett volna el bizonyos pontatlanságokat (például a 178. oldalon kétszer is Gocchiarat ír, holott az irodalomban a helyes Cocchiara áll!), amiért nálam szigorúbb filológusok minden bizonnyal majd jobban megrójják. Én azonban nem ezt az akribiát kérem tőle számon, hiszen lehet-e egy olyan szerzőre neheztelni emiatt, aki még *saját művét is pontatlanul idézi?!* (Tudniillik a *Hősök, csalókéak, ördögök* című tanulmánya nem 1969-ben jelent meg, mint e könyve 258. oldalán áll, hanem 1974-ben, ahogyan ugyancsak e mű irodalma helyesen közli is!) Ezeken a hibákon inkább a könyv többi munkatársának kellett volna fennakadnia!

Nincs arány e kisebb-nagyobb hibák és a gazdag, az eddigi eredményeket továbbbi szempontokkal gazdagító, nem egyszer merészen újító tartalom között, min-
denképp ez utóbbi felé billen a mérleg nyelve. *Nagy Olga* meseelmélete az eddigiek-nél rugalmasabb, pontosabb és általánosabb, el tudja helyezni az eddig „rendhagyó” műfajokat, illetve eseteket, és felméri a közösségi igények különbségeit, valamint a mesemondók eltérő teljesítményszintjét is. A legnehezebb kérdéseket is megvála-
szolja: például a változékonny mese állandó eleme szerinte a jelképeség, melyből számos más jellemző vonás is eredeztethető; a *csodátság* viszont átmenetek során — máig tartó érvénnyel — alakul, míg minőségi ugrás megy végbe éppen a mese kere-tén belül; szembeesíti a korábbi mitikus és a mesei *hóst*: tetteiket és sorsukat, és jó érzékkel mutat rá, mikor fordul át mindez a komikumba. Pontosan megállapítja, hogy az *átadó* és az *átvevő* mesemondó teljesítménye hol és miben tér el, továbbá mikor beszélhetünk eleven mesei életről (megújulásról) és halódásról (elmúlásról); mindkettő évszázados, egymás mellett párhuzamosan futó, egy ideig még eleven oldalhajtásokat (novellamese, trufa, vice stb.) is hozó folyamat vagy inkább folyam. Minden, a mesében megőrzött régiesség (például a segítők, a tárgyak viselkedése stb.) magyarázatával megpróbálkozik — ez esetben inkább a szakirodalomra építve —, és e tipikus mesei attributumok sorsát máig végigkíséri — itt viszont zömmel saját tapasztalatai alapján —, eközben klasszikus értékű és érvényű megállapítások egész sorát teszi a mese világképzésére, eszmei mondanivalójára, a mesehőse stb. vonatkozólag. Szép idézetgyűjteményt lehetne összeállítani belőlük!

Megítélésem szerint tovább munkálható lenne még az „örök” mese és e műfaj

szükségszerű átváltozása, a mesemondás lassú elhanyaglásának néhány kérdése, *Nagy Olga* ezt az ellentétet még nem teljesen oldotta fel! A legjobban tetszett viszont az a néhány egyéninek tűnő eredménye, amellyel előbbre vitte eddigi tudásunkat, például a mesévé formálódó, mese előtti műfajokra vonatkozólag megállapítja, hogy motívumok füzéréből állanak, melyeket bárhol el lehet szakítani, míg a mese kerekded egészébe szerkesztett alkotás (144—147. old.). Hasonlót állapítottak meg a ritmuson alapuló, ütemismétlő és az architektonikus, visszatérő szerkezetű népdalokról is. Jó érzékkel mutat rá, hogy a hagyományos motívumokat is sorakoztathatják hagyománytalan rendbe és fordítva (176); pontosítja az epizódok vándorlását, a típusok keveredését is (160—171); szerinte a mese egész szerkezete egyszerűbb ott, ahol ismétlést várnak, és bonyolultabb, ahol mindig újat akarnak hallani (177), ez különben *Nagy Olga* szerint minden másra is érvényes szabályszerűség.

Nagy Olga eredményei azonban nemcsak szűkebb tudományszakunkat, hanem minden más rokon tudományt is érintik, mert egy ősrégi, nemzetközi műfaj váltásának, világképe ki- és átalakulásának főbb vonásait ragadja meg, választ tud adni továbbá olyan nehéz kérdésekre is, mint például miért passzív a mítoszhoz, miért hősies, merész és aktív a mesének a hőse, és miért fordul ez a korlátlan hit az ellenkezőjére a tréfás történetekben? A mese vágyvilágot fejezett ki, benne más idő-, térkategoróriák érvényesültek, a mesehős pedig olyan típus, aki közössége legjobb tulajdonságait egyesíti magában és új törvényt hoz: megtanítja küzdeni és bízni az embereket; legyőzi a múlt és jelen félelmeit, és egy szebb (vágy-)világot teremt. Keserves történelmi-társadalmi tapasztalatok vezetnek a tréfás mesék játékos, kételkedő és olykor eléggé drasztikus műfajának kialakulásához, majd az újabb korokban az egész mesemondás elhanyaglásához. Feltámad azonban egy más, modernebb műfaj, így *Nagy Olga* is jelzi az viccnek fokozatos térhódítását.

Szerzőnk azon kevesek közé tartozik, aki idővel nemhogy csökkentené amúgy is magas hőfokon izzó teljesítményét, hanem azt még fokozni is képes, és nem is ismétli — esetleg más-más megfogalmazásban sem — korábbi önmagát: már elért eredményeit, hanem figyelve, tanulva, tanítva újat is tud mondani. Az íróasztal sem vonzza el az élettől, hiszen könyvében már benne van a jelen is, ugyanakkor visszafelé évezredekert száguld át, mint a mesébéli táltosok.

Nagy Olga rátalált a táltos törvényére: megismertette velünk a népmese igazi lényegét. Tudjuk, még sokat tanulhatunk tőle! (*Kritérium*, 1978.)

KATONA IMRE

Martinkó András: Teremtő idők

Szokatlan hűség jellemzi életpályáját; már Eötvös-kollégistaként eljegyezte magát a múlt század közepének nagy magyar irodalmi korszakával. A szabadságharc bukása utáni „elveszett nemzedék”-ről és az önkényuralom évtizedének magyar irodalmáról szakdolgozott mesteréhez, Horváth Jánoshoz, Kemény Zsigmondról írta doktori disszertációját. S ha az életpálya viszontagságai (egy évtized vidéki tanárkodás, egy másik évtized a nyelvtudomány és a nyelvoktatás szolgálatában) látszatra messze kilendítették tudományos pályájának kezdeti érdeklődési körétől, az utóbbi két évtizedben az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársaként, majd már nyugdíjasan is, visszatérhetett eredeti szenvedélyéhez. S ha a mostoha körülmények azt meg is akadályozták, hogy könyvszekrényünkben egy teljes polcot töltsenek be